

ФОРМА УКЛАДАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

В данной статье рассматривается наследственный договор, который существенно отличается от типовых гражданско-правовых договоров. Форма заключения наследственного договора относится к существенным условиям. В статье проводится анализ особенностей заключения наследственного договора супругов, а также наследственного договора, если предметом отчуждения является имущество, которое подлежит государственной регистрации.

The inheritance contract which essentially differs from standard civil and legal contracts is examined in this article. The form of concluding the inheritance contract concerns the essential conditions. The peculiarities of concluding of conjugal inheritance contract as well as inheritance one whether the subject of alienation is property which is liable to state registration are analyzed in the article.

Особливе значення в процесі вдосконалення цивільного законодавства відведено спадковому праву, норми окремих інститутів якого відіграють важливу роль як в плані розвитку цивільного законодавства, так і підвищення його ефективності цілому. Між тим, серед раніше широко відомих цивільно-правових відносин у Цивільному кодексі (далі – ЦК) України з'явилися і такі, які суттєво відрізняються від типових договірних. До таких належить раніше невідомий вітчизняній спадковій системі інститут спадкового договору. Цей специфічний аспект договірних відносин потребує подальшого розгляду в українській науковій та навчальній літературі.

Запровадження цього договору, відомого законодавству багатьох європейських країн, можна визнати таким, що зумовлене потребами практики і отже є обґрунтованим з практичної точки зору.

Спадковий договір має бути укладеним у відповідній формі – письмово з нотаріальним посвідченням (ст. 1304 ЦК України). Тому істотні умови спадкового договору повною мірою стосується і його форми. Такий висновок слідує з того, що в разі, коли законом вимагається нотаріальна форма договору, а один з його учасників від належного оформлення ухиляється, то не можна говорити про досягнення в цьому випадку згоди відносно істотних умов домовленості сторін.

Перевагами нотаріальної форми правочину є те, що вона більшою мірою забезпечує законність і достовірність його змісту, ясність і визначеність щодо факту вчинення угоди. Щоб впевнитися, що правочин відповідає закону, нотаріус визначає сутність відповідних відносин, з'ясовує їхню правову кваліфікацію, перевіряє правосуб'єктність юридичних і дієздатність фізичних осіб, їхню дійсну волю, а також всі необхідні документи на предмет їхньої достатності й достовірності. Це особливо важливо, коли у практиці нотаріальних органів трапляються випадки посвідчення правочинів, нових для цивільного права України (одним з таких правочинів якраз і є спадковий договір), які потребують глибокого знання законодавства, щоб у майбутньому уникнути можливих спорів між сторонами правочину. З метою уникнення негативних наслідків юридичної необізнаності сторін, яка може призвести до виникнення значної шкоди для них, нотаріус повинен попередити сторони про можливі правові наслідки посвідчуваної угоди.

Враховуючи викладене вище, можна зробити висновок, що законодавець встановив для спадкового договору письмову форму та обов'язкове нотаріальне посвідчення (ст. 1304 ЦК України), виходячи з того, що цей вид договору тягне серйозні майнові наслідки для обох його сторін та інших осіб (наприклад, для потенційних спадкоємців за законом) і бажаючи створити достатньо надійні процедурні гарантії захисту прав усіх учасників даних відносин.

Для того, щоб оцінити значення та особливості нотаріального посвідчення спадкового договору, коротко зупинимося на основних питаннях нотаріального провадження у цій галузі.

Посвідчення правочину починається зі встановлення нотаріусом волевиявлення сторін.

На відміну від ЦК УРСР 1963 р. ЦК України містить правові норми, які надають великого значення волевиявленню особи. Так, ч. 3 ст. 203 ЦК України встановлює, що «...волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі»; ст. 316 ЦК України: «...Правом власності є право особи на річ (майно), яке воно здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб»; ч. 2 ст. 1257 ЦК України передбачає, що «...за позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі».

Відсутність прямого волевиявлення у особи на вчинення цивільного правочину, виявлення тиску на неї з боку третіх осіб дає

нотаріусу право відмовити у вчиненні нотаріальної дії з причини того, що особа не може керувати своїми діями.

На практиці це означає, що в разі, коли фізична особа звернулася до нотаріуса з проханням посвідчити спадковий договір, нотаріус спочатку має з'ясувати, чи дійсно така людина бажає передати своє майно, чи розуміє вона правові наслідки правочину, оцінити психічний стан людини. Після цього нотаріус повинен провести бесіду зі сторонами і визначає, які саме наслідки сторони передбачають для себе після посвідчення договору, чи не помилилися вони в назві договору. Для цього нотаріус мусить детально обговорити зі сторонами умови договору, всі його суттєві моменти, роз'яснити права та обов'язки сторін, що впливають із спадкового договору.

Оскільки спадковий договір є новим видом правочину, то нотаріус має загострити увагу сторін на правових наслідках цього договору, роз'яснити відмінність його від договору довічного утримання та заповіту, які були відомі законодавству раніше, і певний час правові наслідки останніх нефахівці будуть плутати з наслідками спадкового договору.

Оскільки ч. 1 ст. 39 ЦК України визначає, що «...фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними», можна зробити висновок, що здатність розуміти, усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними законодавець залишає як критерій оцінки дієздатності особи. А також уточнює, що заважати усвідомленню особи може хронічний, стійкий психічний розлад.

Якщо в нотаріуса є підстави вважати, що хтось із учасників договору не може розуміти значення своїх дій або керувати ними, а відомостей про визнання особи недієздатною чи обмежено дієздатною немає, то нотаріус відкладає вчинення нотаріальної дії на строк у межах місяця і з'ясовує, чи є рішення суду про визнання особи недієздатною чи обмежено дієздатною. Якщо такого рішення немає, то нотаріус повідомляє про своє припущення одну з осіб чи один із органів, вказаних у ст. 256 ЦПК України (членів сім'ї, громадську організацію, прокурора, орган опіки й піклування, психіатричну лікарню), які можуть звернутися до суду з заявою про визнання особи недієздатною чи обмежено дієздатною. При цьому вчинення нотаріальної дії відкладається на 10 днів. У разі порушення справи в суді нотаріус зупиняє нотаріальне провадження до набуття

рішенням суду законної сили, а якщо справу не буде порушено протягом 10 днів, то нотаріус вчиняє нотаріальну дію.

Після з'ясування дійсних намірів сторін, нотаріус перевіряє, чи відповідає зміст цієї угоди вимогам закону. Так, спадковий договір не може укладатися з обмеженнями правоздатності набувача (наприклад, незаконним є покладення на набувача обов'язку не брати шлюб до смерті відчужувача тощо).

Наступними моментами укладання договору є встановлення особи громадянина, перевірка його дієздатності чи правоздатності юридичних осіб, представники яких звернулися до нотаріуса.

Як відмічає В. Васильченко, для дійсності спадкового договору необхідно, щоб кожна із його сторін була би у визначеній законом мірі правосуб'єктною. Загальною умовою виникнення у контрагентів права укласти договір є наявність повної цивільної дієздатності. У разі реєстрації шлюбу громадянин, який не досяг повноліття, набуває дієздатності з моменту реєстрації шлюбу (ч. 2 ст. 34 ЦК). За заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на укладення шлюбу, якщо це відповідає її інтересам (ч. 2 ст. 23 Сімейного кодексу України). Тобто, право на укладення спадкового договору виникає не з моменту набуття законної сили рішення суду про надання цього права даній особі, а з моменту реалізації нею права на шлюб [1].

Право на укладення спадкового договору мають також емансиповані особи, які набули повної цивільної дієздатності на підставах, передбачених ст. 35 ЦК (це особи, які працюють за трудовим договором або які займаються підприємницькою діяльністю, а також такі неповнолітні особи, які записані матір'ю або батьком дитини).

На відміну від свого іноземного аналога, що, як і заповіт, відноситься до розпорядчих правочинів суто особистого характеру, вітчизняний спадковий договір такою ознакою не наділений, а тому є цілком припустимою можливість його укладення через представника, який діє за довіреністю або на підставі закону [2].

При посвідченні спадкових договорів, які укладаються особисто відчужувачами і набувачами, з'ясовується дієздатність громадян, які беруть в них участь. У цьому разі у посвідчувальних написах, які вчиняються нотаріусами на відповідних документах, зазначається, що «...особу громадян... встановлено, дієздатність... перевірено».

Якщо внаслідок фізичної вади, хвороби чи з будь-яких інших причин особа не може підписати договір, заяву або інший доку-

мент згідно ч. 4 ст. 207 ЦК України за неї може підписатися інший громадянин. В такому випадку нотаріус встановлює особу громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії, а також особу громадянина, який за нього підписався.

Якщо в договорі бере участь юридична особа, нотаріус повинен перевірити її правосдатність. Для цього треба ознайомитися зі статутом юридичної особи, щоб визначити, чи відповідає нотаріальна дія, що вчиняється, правам, наданим цій юридичній особі статутом. Нотаріусом перевіряються також повноваження представника юридичної особи. Але якщо від імені юридичної особи діє її керівник, якому за статутом надано право укладати угоди, то в цьому випадку доручення не вимагається, достатньо лише документа, який посвідчує його службове становище.

Якщо від імені юридичної особи діє колегіальний орган, витребується документ, що стверджує його повноваження на розподіл обов'язків між членами колегіального органу (статут, установчий договір тощо).

Якщо предметом відчуження за спадковим договором є майно, що підлягає реєстрації (нерухоме майно чи автотранспорт), то нотаріусу обов'язково подаються документи, які підтверджують право власності на це майно.

Право власності на житлові будинки, квартири, дачі, садові будинки, гаражі тощо підтверджується документами, перелік яких на сьогоднішній день міститься в Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [1]. Це, зокрема, нотаріально посвідчені договори купівлі-продажу, довічного утримання, дарування, міни свідоцтво про придбання жилого будинку з прилюдних торгів; свідоцтво про право приватної власності на будинок, квартиру; свідоцтво про право власності, що видається відповідним органам; свідоцтво про право на спадщину; свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя; договір про поділ майна; рішення суду тощо.

Документи, що підтверджують право власності громадян на квартири та будинки, приймаються нотаріусами лише за наявності відмітки на них реєструючого органу або реєстраційного посвідчення, що є невід'ємною частиною правовстановлюючого документа.

Окрім правовстановлюючих документів, власник нерухомого майна (за винятком земельної ділянки) має подати нотаріусу довідку-характеристику, яка видається БТІ та РОН і стосується конкретного договору, що укладається.

Наступним обов'язковим документом є довідка про відсутність заборони на відчуження чи арешту відчужуваного майна. Перевірка відсутності заборони на відчуження чи арешту майна провадиться за даними Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна [2].

Договір стосовно майна, яке не потребує спеціальної реєстрації, посвідчується без витребування документів, що встановлюють право власності (меблі, коштовності, посуд тощо).

Визначивши справжні наміри сторін і те, що договір відповідає чинному законодавству, встановивши особу громадян, обсяг їхньої дієздатності і правоздатність юридичних осіб – учасників спадкового договору, оглянувши всі витребувані документи на майно, що підлягає реєстрації, нотаріус складає проект угоди, яка викладається не менш як у двох примірниках, що видаються сторонам на бланках суворої звітності. Один примірник залишається у справах нотаріуса.

Посвідчення спадкового договору має свої особливості. По-перше, якщо предметом угоди є частка об'єкта нерухомого майна, то не вимагається згоди співвласників. По-друге, спадковий договір може бути укладений одним або обома із подружжя.

У тексті договору обов'язково зазначається, що набувач зобов'язується виконувати розпорядження відчужувача, які можуть виражатися в обов'язку вчинити певну дію майнового або немайнового характеру.

При посвідченні спадкового договору, якщо об'єктом договору є майно, то накладається заборона відчуження у встановленому порядку, про що робиться напис на всіх примірниках договору.

Разом з тим, відчужувач може укласти спадковий договір з вимогою про дотримання його таємниці. Тоді ні нотаріус, ні набувач не мають права до смерті відчужувача розголошувати відомості, які стосуються змісту спадкового договору. У такому випадку спадковий договір за життя відчужувача не може бути оспореним спадкоємцями, оскільки вони не повинні знати його умови. Якщо ж спадкоємці всупереч волі відчужувача узнали умови спадкового договору і виявляють бажання оспорити його, у цьому випадку суд не повинен приймати позовну заяву.

Що стосується укладення спадкового договору подружжям, то тут слід враховувати, що при укладанні кожної угоди стосовно спільного майна подружжя, яка потребує нотаріальної форми повинна бути письмова згода іншого з подружжя, або посвідчувальний підпис на самому примірнику спадкового договору.

Оформлення згоди другого з подружжя провадиться залежно від того, чи з'явився другий з подружжя до нотаріуса для посвідчення угоди, чи ні. Якщо з'явився, то він подає нотаріусу відповідну заяву про свою згоду на відчуження майна, яке є спільною сумісною власністю подружжя. Нотаріус встановлює особу заявника, перевіряє справжність його підпису, про що робить відмітку на заяві.

Якщо ж другий з подружжя не присутній під час оформлення договору щодо спільного майна подружжя, то подана його письмова заява про згоду на відчуження має бути засвідчена у нотаріальному порядку або у формі, що дорівнюється до нотаріальної.

Спадковий договір може бути посвідченим без згоди другого з подружжя, якщо з правовстановлюючого документа, свідоцтва про шлюб та інших документів видно, що зазначене в ньому майно є не спільною, а особистою власністю другого з подружжя. Про перевірку цієї обставини нотаріус робить відмітку на примірнику договору, що залишається в справах нотаріуса.

Договір може бути посвідчений без згоди другого з подружжя також у випадках, коли останній не проживає за місцезнаходженням майна і місця проживання його невідоме. На підтвердження цієї обставини повинна бути подана копія рішення суду, яке набрало законної сили, про визнання другого з подружжя безвісно відсутнім.

Порушення вимог щодо суб'єктного складу, змісту, порядку укладення тощо спадкового договору може мати наслідком його недійсність.

Література:

1. Васильченко В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права // Право України. – 2003. – № 7. – С. 137-140.
2. Чушкова В. Правова характеристика спадкового договору // Цивільне право. – 2005. – № 4. – С. 3-7.
3. Інструкція «Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» із змінами внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції № 40/5 від 24.05.2004 р.
4. Положення про Єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна було затверджене наказом Міністерства юстиції України від 9 червня 1999 р. № 31/5 та пройшло реєстрацію 10 червня 1999 р. у Міністерстві юстиції за № 394/3857.